

Relacions i territori. Els Pirineus de la fi de l'edat mitjana al començament de l'època contemporània

Patrici POJADA

Ben se sap que mai els Pirineus formaren una frontera en el sentit actual de la paraula, si no és a una època bastant recent. No val la pena que ho tornem a explicar detalladament ja que s'ha escrit a bastament sobre aquest tema.¹ Malgrat tot, no cal negar, evidentment, que un procés de "fronterització" hagi existit, el qual va transformar a poc a poc la carena en una línia divisòria entre els dos grans estats, primer en formació, després consolidats, que s'apoderaren la muntanya i que en feren, més o menys,² la frontera de les seves respectives sobiraniaes.³ Tot això, encara que sempre quedin coses a dir i investigar, és prou conegut. També és coneguda l'existència dels tractats que les poblacions pirinenques van formalitzar per escrit des del segle XIV i que arribaren a les dues grans patzeries de 1513 (la del Plan d'Arrem) i de 1514 (la de Canfranc).⁴ Així, per la voluntat de les poblacions pirinenques, però amb el reconeixement i el vistiplau dels estats monàrquics, es creà una mena de zona neutral on les relacions pastorals i comercials es podien continuar fins i tot en temps de guerra entre les monarquies que, teòricament, controlaven aquests territoris que els eren geogràficament perifèrics. Hem d'insistir en aquest aspecte perquè no hi hagi cap malentès: són els estats monàrquics que donaven pes i valor als convenis entre les valls pirinenques que no tenien, elles, una capacitat diplomàtica suficient, com ho van constatar quan els estats van plantejar, algunes vegades i cada cop més, no revalidar els convenis i es van servir d'aquests privilegis com a arma de guerra. Però això significà, nogensmenys, que les valls desplegaren, aleshores, tota una activitat de tipus, precisament, diplomàtic o *lobíctic*, enviant diputats, representants, síndics a reivindicar i negociar llurs drets fins als centres dels poders estatals. Aquests convenis permeteren que es desenvolupés un comerç terrestre important pels ports fronterers, a tot arreu, però més específicament als tres *pols* que, d'oest a est, eren el coll del Somport (per Canfranc, entre Bearn i Aragó, camí de la llana, fent d'enllaç entre Saragossa i Tolosa), el "corredor aranès" (entre Comenge i Coserans, d'una banda, i la Ribagorça i el

Pallars, d'altra banda, i unint Tolosa a la Catalunya occidental i a l'Aragó oriental) i la "plataforma andorrana" i el Pimorent, que rebien diverses rutes comercials que, per la vall de l'Arieja i les seves ramificacions, unien Tolosa a Catalunya.

Havent estudiat les circulacions transpirenques,⁵ hem constatat que el comerç pels Pirineus a l'època moderna, vist des de baix, és a dir des dels seus actors i les seves pràctiques, posa de manifest les xarxes però també dibuixa un(s) territori(s) a diferents escales, interrelacionats, que connectaven diversos tipus d'espais. Ens sembla que podem proposar un *model* d'organització transfronterera a tres escales o nivells que expliquen com funcionava aquest espai transformat en *territori* pels actors que hi actuaven (vegeu mapa següent).

En primer lloc, el mateix espai transfronterer, el dels tractats de lligues i patzeries que formaven una zona de contacte i interpenetració entre les poblacions de les dues monarquies, cosa que afavoria els intercanvis comercials, gràcies als nombrosos privilegis que tenien, el primer de tots, ser neutrals en temps de guerres entre monarquies. És el que anomenem el territori dels *veïns*, com ho podien reivindicar els mateixos dient, repetidament, que volien viure "com a bons veïns" com sempre (*sic*) ho havien fet.⁶ En segon lloc, un segon nivell, el de les poblacions, viles i ciutats de diferents importàncies que van ser relleus comercials començant per Tolosa, i, després, totes les petites localitats del piemont dels Pirineus que ocupaven un lloc molt destacat en el sistema amb un munt de mercaders, comerciants, transportistes. Aquestes poblacions, d'uns 1.000 a 2.000 habitants, amb els seus notaris, acollien importants comunitats mercantils i eren centres de fires força populars, el paper de les quals en el comerç transpirenec era molt destacable.⁷ Aquestes localitats articulaven els autèntics corredors comercials que hem esmentat abans, amb les seves ramificacions, per on transitaven homes i mercaderies, en ambdues direccions, cap al sud i cap al nord. I, finalment, era en realitat tot un ampli espai entre el Massís Central del regne de França, Aragó i Catalunya que s'havia constituït amb els seus actors comercials, que el feien existir.

De tot el que hem parlat, una noció podria definir a la vegada l'espai, les pràctiques i els actors: la *transfrontalitat*. Volem dir amb aquesta paraula que el fenomen que estudiem és consubstancialment associat al seu caràcter transfronterer, ja que juga amb l'existència d'una frontera política entre dues grans monarquies, línia que és constantment passada i repassada en els dos sentits. El dinamisme del flux dels homes i de les mercaderies és un element essencial de la *transfrontalitat* que no podríem únicament definir pel fet que dos territoris estarien en contacte de cada banda de la frontera. Ho són, en efecte, però més enllà, gaudien d'una dimensió més que convertia en centre d'actuació(ns) un espai singular fet de dues zones que, vistes des de les grans ciutats i des dels llunyans centres polítics, podien aparèixer com a perifèrics. És d'aquesta *transfrontalitat* que, abans, n'hem distingit tres escales interconnectades entre elles i interdependents.

Dit això i per anar una mica més lluny, ¿podem associar el que anomenem *transfrontalitat* amb l'existència de *transmigrants* que haurien construït aquest espai singular? El terme de *transmigrants* fou àmpliament difós pel sociòleg Alain Tarrus, que consagra molts treballs a la qüestió des de fa una trentena d'anys. Ens sembla que, amb els matisos i les precaucions necessaris, i amb la diferència de contextos, existeix una certa proximitat entre els *transmigrants* que descriu Alain Tarrus i les figures de la migració mercantil alternant que veiem a través de les fonts històriques passar pels Pirineus, i algunes vegades instal·lar-s'hi. En ambdós casos, els actors de la migració feien recorreguts «de casa seva a casa seva» seguint ritmes mensuals, estacionals, anuals, passant les fronteres polítiques per difondre productes *industrials*. En efecte, el sociòleg considera que es tracta d'una "*migration*

postcoloniale et postfordiste' en phase avec l'omniprésente mondialisation-globalisation",⁸ cosa que podria invalidar la comparació que gosem fer. D'una altra banda, els *transmigrants*, posats de manifest a la fi del segle XX i al començament del segle XXI són *transcontinentals*, cosa que no eren els mercaders migrants de l'època moderna dels quals parlem. Al nostre entendre, la vigència d'aquest punt en la definició del *transmigrant* s'ha de relativitzar en la mesura que els desplaçaments transcontinentals d'avui dia no són segurament ni més complicats ni més llargs que els *continentals* d'una època quan calia, sens dubte, de dos a quatre setmanes per connectar l'alta Alvèrnia o el baix Llemosí amb el sud de Catalunya o Aragó. Quan Alain Tarrius parla dels *transmigrants*, parla de "*figure-clé de la diffusion des produits bas-de-gamme à travers les frontières*" destinats a poblacions considerades sense gaire capacitats adquisitives.⁹ No hi podríem reconèixer les pràctiques del comerç transpirinenc de l'època moderna? En tot cas, ens sembla que, sigui pel territori dels tractats de patzeries, sigui per les pràctiques comercials en un espai molt més ampli, unint el Massís Central del reialme de França a Catalunya i Aragó, existia un vertader espai transfronterer, un espai en el qual els homes estaven constantment interrelacionats i que, a més a més, formava una comunitat cultural molt forta.

Patrici Pojada,

Universitat de Perpinyà - UMR 5136 FRAMESPA, Universitat de Tolosa, CNRS

Notes

- 1- Vegeu, per exemple, P. POJADA, *Viure com a bons veïns. Identitats i solidaritats als Pirineus (segles XVI-XIX)*. València, Afers, 2017, 293 p.
- 2- Diem més o menys car sabem que sigui la Cerdanya dividida pel Tractat dels Pirineus de 1659, o la Vall d'Aran, sense parlar del cas específic d'Andorra, els Pirineus no són exactament la frontera dels dos estats.
- 3- Per exemple, tenim el llibre de Christian Bourret que, en la llarga durada d'un mil·lenni, va reconstituir les etapes de la formació de la frontera (C. BOURRET *Les Pyrénées centrales du IXe au XIXe siècle. La formation progressive d'une frontière*, Aspèth, Pyrègraph, 1995, 461 p.). El mateix autor, uns anys més tard, va publicar un altre llibre sobre el fracàs de la política transfronterera de la família de Foix en el qual mostra com els Pirineus eren vistos més com a eix vertebrador que com a línia de separació, fins i tot políticament (C. BOURRET *Un royaume « transpyrénéen » ? La tentative de la maison de Foix-Béarn-Albret à la fin du Moyen Âge*. Aspet, Pyrègraph, 1998).
- 4- P. POJADA "Realitats frontereres no estatals: les lligues i patzeries", dins Àngel Casals (coord.) *Les fronteres catalanes i el Tractat dels Pirineus*. Cabrera de Mar, Galerada, 2009, p. 141-163.
- 5- P. POUJADE *Le Voisin et le Migrant. Hommes et circulations dans les Pyrénées modernes (XVII-XIXe siècle)*. Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2011, 369 p.
- 6- Aquesta manera d'expressar les coses, aquest "sempre", deixava de caire, ben entès, els molts episodis conflictius que hi hagué entre les valls pirinenques que depenien de monarquies diferents o que eren dins el mateix espai polític.
- 7- Sobre el paper d'aquestes petites viles, P. POUJADE "Les petites villes de montagne et le monde du commerce en région frontalière à l'époque moderne : haut Pays de Foix et Catalogne". *Petites villes en montagne de l'Antiquité au XXe siècle. Europe occidentale et centrale* (dir. : J.-L. Fray, P. Cornu, P. Fournier). Clarmont d'Alvèrnia, Presses Universitaires Blaise Pascal, 2013, p. 163-179.
- 8- ALAIN TARRIUS « Territoires circulatoires et étapes urbaines des transmigrant(e)s ». *Regards croisés sur l'économie*, n. 8, 2010, p. 63.
- 9- ALAIN TARRIUS « Territoires circulatoires... », art. cit., p. 65. En un altre text, l'autor parla d'economia "*par les pauvres, pour les pauvres*" (ALAIN TARRIUS « Transmigration et économies souterraines : une économie 'par les pauvres, pour les pauvres' ». *Regards croisés sur l'économie*, n. 14, 2014) encara que el que diu dels *transmigrants* en migració no els plaça sempre del costat dels més pobres.